

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

ADATOK AZ OLASZORSZÁGI MAGYAR LÉGIÓ TÖRTÉNETÉHEZ AZ 1860—62-ES ÉVEKBŐL

Az olaszországi magyar légió történetének viszonylag széleskörű irodalma van. Néhány összefoglaló munkán kívül, számos terjedelmes tanulmány, kisebb cikk, sok visszaemlékezés, okmánypublikáció jelent meg az elmúlt közel száz év folyamán. Az irodalom egy része olasz és német nyelvű. — A légió történetének feltárásához maguk a résztvevők járultak hozzá jelentős mértékben. A kiegyezés után hazatért emigránsok közül nagyon sokan tollat ragadtak és leírták az átélt eseményeket. Természetesen írtak róla hivatásos történészek, kutatók is. Így sikerült a légió történetének — véleményünk szerint — a legfontosabb mozzanatait felderíteni. A kép azonban korántsem teljes. Számos apró mozzanat ismertté tétele még a jövő feladatai közé tartozik. A most közlésre kerülő néhány levél is ezt a célt szolgálja.

*

Ismeretes, hogy a kossuthi emigráció központi kérdése egy újabb magyar szabadságharc kirobbantása volt, a nemzetközi helyzet kedvező alakulása esetén. Ezt a célt szolgálta az emigráció és a piemonti államférfiak, valamint a francia udvar közötti kapcsolat megteremtése. Kossuth elképzelése az volt, hogy egy olasz—osztrák háború kirobbanása esetén lehetőség nyílik majd fegyveres akció megindítására, Magyarország felszabadítása érdekében.

Az olasz—magyar katonai együttműködésre — a közös ellenség ellen — már volt példa az 1848—49-es szabadságharc idején. Sok olasz katona harcolt a magyar hadseregben. 1849 tavaszán a Magyarország, Piemont és Velence közötti megegyezés értelmében ezeket a katonákat egyesítették, s vezetésüket Monti Sándor olasz ezredes vette át. Az olasz légió számos csatában hősiessen harcolt az osztrákok ellen. — A szabadságharc idején Olaszországban szintén szerveztek magyar csapatokat az osztrák hadseregből átszökött magyar katonákból. Az egyik csapatot 1849 januárjában Türr István cs. k. hadnagy szervezte meg, ki több társával szökött át az olaszokhoz.

*

1859. április 29-én megkezdődött az olasz—osztrák háború. Ez az esemény megerősítette a magyar emigráció egységét. Kossuth, Klapka és Teleky László megalakították a „Magyar Nemzeti Igazgatóság”-ot mint a Habsburg-ellenes küzdelem vezető szervét. A Nemzeti Igazgatóság elhatározta, hogy Piemontban azonnál magyar csapatot szervez. A szervezőmunka az 1859. május 24-én kelt szárd királyi rendelet megjelenése után — Perczel és Klapka vezetésével — meg is kezdődött és eredményesen haladt, pedig munkájukat nagyon megnehezítette a Kossuth környezetében élő emigránsok politikai széthúzása. A légió 1859. július 10-én már 3200 főt számlált.

A légionisták minden vágya az volt, hogy részt vegyenek az osztrákok elleni küzdelemben. Ez azonban csak részben teljesült a váratlanul bekövetkezett villafrancai fegyverszünet miatt. A magyarok közül csak egy kis csoport vett részt a harcokban Türr István vezetésével, aki a castenedoloi ütközetben meg is sebesült.

A fegyverszünet fájdalmasan érintette az emigráció tagjait. Kossuth visszatért Londonba, de nem pihent. Láta előre, hogy a villafrancai békével az olasz kérdés nincs megoldva, hogy egy újabb megmozdulás elkerülhetetlen.

A légió 1859 nyarán feloszlott. Az elbocsátott tisztek kisebbik része hazatért, egy részük modenai szolgálatba lépett, a többiek pedig szétszedtek a szélrőzsa minden irányába. A főtisztek közül négyet félilletékkel várakozási állományba helyeztek. Ezek voltak: Ihász Dániel, Tüköri Lajos, Kiss József, Eberhardt Károly.

Garibaldi 1860 májusában megindított hadjáratával új szakasza kezdődött a magyar légió történetének. A részvevő kis magyar csoport hősiessége a légió újbóli megszervezésére készítette Garibaldit. Első rendelkezése ezzel kapcsolatosan 1860. július 17-én jelent meg. A magyar egység parancsnokául Magyaródi őrnagyot nevezték ki.

A kis magyar csapat hősiességével különösen kitűnt a voltturnoi csapatban, melyben teljes létszámával részt vett. Itt a magyar légió holtakban és sebesültekben létszámának egyharmadát veszítette el. Súlyosan megsebesült Dunyov magyar ezredes is.

Garibaldi 1860. november 8-án Nápolyban II. Viktor Emánuel kezébe tette le diktátori hatalmát. A hadjárat véget ért. A légió Nápolytól keletre, Salerno és Nola környékén nyert elhelyezést.

A rövid békeidőszakban a légión belül súlyos viszálykodások keletkeztek. Mikor erről Kossuth tudomást szerzett, utasította Vettert, hogy utazzék Nápolyba, a viszálykodások megszüntetése céljából. Ez azonban teljes mértékben sohasem sikerült. Az ellentétek, különböző politikai csoportok összecsapásai, végigkísérték a légiót egészen feloszlásáig. Az ellentéteket kívülről is szították a légióba befurakodott árulók, monarchista ügynökök. A hazától való távollét keserűsége, a magyarországi

felszabadító háború hiábavaló várása, alkalmas talajt teremtettek a politikai csoportosulások számára. Kossuth újabb nagyszabású felszabadítási terve — melybe bevonta a szerb vajdát és Cuza román fejedelmet is — elbukott. Cavournak 1861 júniusában bekövetkezett halála szintén csökkentette Kossuth terveinek valóra váltását.

A légió történetének érdekes szakasza kezdődött 1861 tavaszán. Dél-Olaszországban a Bourbon-párt által szított bandamozgalom leverésére kerültek bevetésre. A bandamozgalom mögött különböző politikai csoportok húzódtak meg, s tevékenységük olyan méreteket öltött, hogy az olasz kormány kénytelen volt felhasználni ellenük a hadsereg egyes részeit, hogy az annyi vér árán elérte egységet megszilárdítsa.

A légió egységei szétszórtan, nehéz terepviszonyok között derekasan kivették részüket a „brigantaggio” elleni harcokból az 1861—62-es években. Jellemző volt, hogy a harcok idején a légió erkölcsi egyensúlya helyrebillent, s átmenetileg megszűntek a komolyabb viszálykodások.

Természetesen a széthúzás, a különböző nézetek harca nemcsak a légióra, hanem az emigráció egészére is jellemző volt. A Kossuth körül tömörülő emigránsok sok kérdésben nem értettek egyet. Minthogy ezek a légió tisztjeivel szoros kapcsolatot tartottak fenn, ott is izgattak egyik vagy másik irányban.

A légiót többször átszervezték, a parancsnokok is gyakran változtak. 1862 nyarán Iház ezredest Telkessy József ezredes követte a parancsnoki poszton, majd ugyanez év novemberében Földváry Károly ezredes került a légió élére.

1865-ben a légió ismételen a bandamozgalmak letörésére került felhasználásra az Abruzzókban. A magyar honvédek itt is nagyszerűen megállták helyüket.

1866. június 22-én kitört a porosz—osztrák háború, melybe június 26-án Olaszország is bekapcsolódott. A fegyverszünet azonban olyan hamar bekövetkezett, hogy ebben a háborúban a légió nem kerülhetett alkalmazásra.

A megváltozott nemzetközi és a magyarországi állapotok lehetlenné tették a légió további fennállását. 1867 elején megszűnt a légió és ezzel együtt egyelőre megszűnt annak a reménye is, hogy a magyar nép fegyverrel vívhassa ki függetlenségét.

*

A közölt levelek a Nemeskéri-család levéltárából valók. A levéltár nagyobb része elpusztult az elmúlt évek folyamán, csak egy kis töredéke került a Hadtörténelmi Intézet levéltárának kezelésébe. Az itt közreadott leveleket Nemeskéri Kiss Miklós honvéd ezredesnek írták, aki tevékenyen részt vett az emigráció munkájában s maga is szolgált az olaszországi magyar légióban.

A leveleket keltezésük sorrendjében közöljük. Tárgyi szempontból a következőképpen csoportosíthatók:

— Két levél a Volturno folyó mellett 1860 őszén lefolyt harci cselekményekről tudósít.

— Kossuth Lajos levele, melyben pontosan körvonalazta, hogy milyen feltételek mellett hajlandó fegyveres megmozdulásba bekapcsolni Magyarországot. Elítélte Pulszkyt, ki az olasz kormánnyal való szakítást ajánlotta, s annak háta mögött Garibaldival akart conspirálni. Közölte Kiss Miklóssal Mieroslawsky és Türr háborús terveit. Helyteleníti ezeket, mert megvalósulásuk súlyos, soha ki nem heverhető csapást jelentene a nemzetre.

— A levelek egy része a légión belüli egyenetlenkedésekről, rendellenességekről ad számot.

— Néhány levél a légio „brigantaggio” elleni küzdelmét eleveníti fel.

Ez a csoportosítás nem ad teljes képet a levelek többirányú mondani-valójáról. A teljes terjedelmükben közölt leveleknek több magánjellegű és általában az emigrációval kapcsolatos vonatkozása van, a felsorolatkön kívül.

A közlés során a szöveghűséget tartottuk szem előtt: meghagytuk az eredeti írásjeleket és a szavak eredeti alakját. Módosítást csak ott eszközöltünk, ahol a szó írása, vagy az ékezethiány, illetőleg ékezetfelesleg nyilvánvaló tévedésen alapszik. A törlött részeket kihagytuk a levelekből, és helyettük a javított részt közöljük. Az előforduló néhány rövidítést feloldottuk. Ez elv alól kivéteit képeznek a Klapka-levelek, melyeket nem eredeti német nyelvükön, hanem magyar fordításban közlünk, a német közé beékelt magyar részt azonban változtatás nélkül közöljük, idézőjel közé téve.

A közölt levelek levéltári jelzete:

Hadtörténelmi Intézet levéltára, Nemeskéri Kiss-család iratai.

*

1.

Turin 8^{ik} October 1860
Kedves Barátom!¹

14 Via Sta Chiara

¹ A megszólított Nemeskéri Kiss Miklós 1848-ban honvéd-ezredes. Született Somogy vármegyében 1820-ban, meghalt Párizsban 1902-ben. 1848-ban részt vett a főváros márciusi mozgalmaiban, majd a budai nemzetőrség parancsnoka és őrnagy lett. Ezután budai várparancsnokká és ezredessé nevezték ki, s a debreceni kormány megbízta azzal, hogy a szabadságharc ügyét Piemontban és Angliában diplomáciailag képviselje. A szabadságharc leverése után ő is az emigránsokhoz csatlakozott, s miután 1849 végén nőül vette a vagyonos Le Charron marquisét, özv. De Roy grófnét, anyagi viszonyai megengedték neki, hogy honfitársai érdekében fölléphessen. 1867 után Magyarországon Véglesen is vásárolt birtokot, s ettől fogva az év egy részét itthon töltötte.

Szinte látlak hoszú csizmáidban a rövid pipaszárral szádban a' gazdaságoi után nézni, s' fáradságod gyümölcseben gyönyörködni, leszámítva a' szelédített fülemiléidet a' parkod őszi lombos bokrai közt, — gondolám magamban, szórakodás tekintetéből bár talán nem újsággal, de mégis jó lesz, ha tudósítlak. Tegnap kapott levelét Óvárinak² Nápoly 2-ről datálva jónak láttam közleni véled.

Máslat.

Kedves jó Ezredes Úr!

Szegény jó Dunyovunk³ megsebesült. Sebe súlyos, s' még nem tudni, hogy megtartja é lábát. Szegény becsületes ember! Mintha csak azért született volna hogy támadásnak. Ezrede alig 500—600 emberből állott, az ellenség pedig legalább 2000 emberrel s' két ágyúval rontott rá. Háromszor veretett vissza a' túlszámú németektől s' mindannyiszor megújította a' viadalt, míg sebesülten összerogyott. A hálaadatlan macskanyúzó szétfutottak, s' ő majdhogy az ellenség kezébe jutott, nagy bajjal talákozott két ember, ki a' völgybe levitte, honnét lóháton vitték bé Maddaloniba. Én a' Centrumba voltam elfoglalva s' az esetről mit sem tudtam; Dunyov ezredének szétfutása után az egész zöme a' németeknek reánk tört s' 3—4 oldalról is tüzeltek. A csata véres volt, katonáink a' sok fáradság s' levertség következtében rosszul veredtek, szétfutottak, s' mintegy d. 12 órakor (a' csata a' mi pontunkon 7 órakor reggel vette kezdetét) azon vettük észre magunkat Eberhard⁴ Ezredessel, hogy katonák nélkül vagyunk, az ellenség elfoglalta positionkat és Bixióki⁵ a' balszárnyon szinte el volt foglalva s' a' reservát elég ostobán nagyon távol állította fel, nem jöhetett segítségünkre; mi tehát kettecskén feléje irányoztuk lépteinket, a' legkegyetlenebb golyózapor közt; ekkor mondá

² Ováry Lipót, született 1833. december 31-én Veszprémben, meghalt Budapesten 1919. április 4-én. Részt vett az 1848-as magyar- és az 1860-as olasz szabadságharcban. 1876-ban a magyar országos levéltárnál levéltárnokká, 1904-ben pedig főlevéltárnokká nevezték ki. 1892-ben a Magy. Tud. Akadémia levelező tagjává választotta.

³ Dunyov István, honvéd-ezredes, született a Temes megyei Vingán 1815-ben, meghalt Olaszországban, Pistojában, 1889-ben. Részt vett az 1848-as magyar szabadságharcban. 1852-ben tízévi várfogságra ítélték, 1859-ben azonban szabadon bocsátották, majd rövidesen külföldre távozott. 1860-ban Garibaldi hadseregébe lépett, ahol ezredesi rangot nyert.

⁴ Eberhardt Károly, magyar születésű olasz tábornok. 1824-ben született Geccsén, meghalt u. o. 1906. december 8-án. Belépett az osztrák hadseregbe, majd 1848-ban honvéd főhadnagyként vett részt a szabadságharcban. Világos után emigrált, s török szolgálatba lépett. Részt vett a krími háborúban, 1859-ben Garibaldi önkéntesei sorában harcolt, azután olasz kir. tiszt lett és tábornoki rangig emelkedett. Nyugdíjaztatása után hazajött Magyarországra.

⁵ Bixio, Girolamo Nino olasz tábornok. 1848-ban az olasz felkelő csapatokkal részt vett Velence, majd 1849-ben Garibaldi alatt Rómának védelmezésében. Az 1859-i háborúban mint őrnagy egy alpesi vadászcsapatot vezetett. Részt vett Szicília és Nápoly felszabadításában, elfoglalta Reggiót, s eldöntötte a Voltorno melletti csatát. 1862-ben tábornoki ranggal az olasz hadseregbe lépett.

meg Eberhárd kérdésemre, hogy Dunyov megvan sebesülve. Én rögtön bementem a' faluba, s' intézkedtem, hogy nemsok idő múlva bévihették Nápolyba külön vonattal. Azóta nem is mozdultam el mellőle, itt jó kezekbe van, a' legelső orvosok gyógyítják; tegnap igen rossz napja volt szegénynek, egész éjjel nem aludt, én felváltva Monien aszonsággal virradtam mellette. Ma kissé jobban érzi magát. Holnap tán eldől lábának sorsa. Adja Isten, hogy felgyógyuljon, mert kevés ily tevékeny s' nemeslelkű fia van hazánknak.

A csatáról anyit mondhatok, hogy valóságos Solforinó volt. A csatavonal 12 migliára terjedt — Maddalonitól Capuáig, — délig minket vertek, délután megfordult a koczka, úgy hogy estig visszafoglalhattuk elvesztett positionkat. Ma is nagy csata volt — a' tegnapiak folytatása s' ma ismét nekünk kedvezett a' szerencse, igaz ugyan, hogy a' Piemonsi tüzérség és a' Bersagliérek⁶ segítségével, mert a' Garibaldi seregnek jó nagy része rossz rendetlen csapat, disciplinát nem ismer, s' hamar demorázalódik. Ma különösen Türr tüntette ki magát. A tegnap elvágott királyiakból mintegy 2—4000-en Casertának nyomultak, ő behagyta őket jönni, s' itt aztán becsületesen elnadrágolta őket, sótt 2000 foglyot is csinált. A' magyar gyalog s' lovas legio mind ma mind tegnap különösen viselte magát. Tegnap 60 huszár támadott meg egy zászlóalj németet, s' tökéletesen szétverte, véres kardokkal jöttek vissza vitézeink S. Máriába. A' magyar gyalog légió ma jelentékeny veszteséget szenvedett; nagyon bevágtak szegények, s' mint Türr segédtsitzje beszéli, majdnem fele lón áldozattá.

A szétvert királyi sergek most mint a' Sibíriai gazdátlan ebek futkoznak szanaszét, útjok elvan vágva Capuába, s' egy elkeseredett harc még, s' őszpontosulva nyomulhatunk elő Capuába, mi eddégelé a' királyiak ügyes manőverjei miatt lehetetlen volt. Egy szóval ha az osztrák erősítést nem küld, a' piemonsi sereg ide érkezte előtt urai leszünk Capuának.

Mihelyest az elesett magyarok neveit meg tudandom, rögtön közlöm. Eddig tudom hogy Magyaródi könyű sebet kapott.

Dunyov hön üdvözli önt, folyvást hálásan emlékezik jótéteményeire. Tisztelettel egyszersmint minden jó barátit vagyok hő tisztelője

Ováry.

Az itteni újságok azt mondják, hogy a' Nápolyiak minden foglyot melyet Garibaldi részéről csinyálnak elégetik. Kár, nagyon kár hogy a' Piemonsi kormány oly nagylelkű a' foglyokkal, — Smith és Lamoricier Uraimékat nem kellett volna oly könyvedén elbocsáttani.

Hogy szegény Dunyov barátunkat ezen csapás érte, maga az oka,

⁶ Az olasz hadsereg vadászcsapatának neve.

minekutánna innét Turinból rögtöni idejövetel rendeletet kapott, mire ő azt válaszolta, hogy elébb egy csatába részt akar venni, — és így most zavarban vagyunk hogy az ő rendeltetése helyét ki által pótoljuk.

Bizony szegény magyarjaink kik a' hontalanság súlyai alól menekülni akartak, idegen földön vérzenek a' közös szabadságért, — reménylem hogy a' magyar szabad haza idővel megfog neveikről emlékezni.

Kupa⁷ Ezredes Urat innét Missioba küldötték Nápolyba, de ő Nagysága még mind eddig nem tartotta érdemesnek küldetése eredményéről tudósíttást küldeni, — pedig már eddég rég visszakellett volna nékie térni. A' legnagyobb zavarba hozza az illetőket, — talán már újra főparancsnoki rangal ruházta fel maga magát s' villámként küldözi rendeleteit a' Garibaldi táborába tanyázó magyaroknak.

Eberhárdt Ezredes, — tudom hogy Kiss Jóskát és Magyaródit eszi a méreg, — de ő már Genuából mint Ezredes s' Brigád parancsnok vezetett csapatot. Mi bizon kedves régi kenyeres bajtársom hátra maradtunk, — no de Isten néki, csak érdemljék meg, én örülni fogok szerencséjeknek.

Azt az egyet még is, zsírtalan kukoritza gombóc módjára tudnám nyelni, ha majd a' hazánkba Eber vagy Kupa Divíziójokban kellene mint Brigadéros engedelmeskednem, — már pedig a' subordinatio a prima regulája⁸ a' katonának, de még is juujj, de nehezemre esne, — már bajtárs akkor együtt tartunk, s' odamenyünk a' hol ő nékiek csak híreket se haljuk.

Figyelmesi⁹ (a' te kedves utitársod) bezzeg huszárjaival ugyan csak megfelelnek neveknek. Azt hiszem, hogy Figyelmesi egy escadront¹⁰ (de egy emberrel sem többet) jó tud az ellenség elébe állítani.

Mi itt működünk, hogy mit? azt úgy is tudni fogod, papírra vagy is inkább póstára bízni nem volna jó, így jobb halgatok.

A Király fene gyerek, — innét való távozása nevezetes volt — a' népe úgy szereti őtet mint a' majom a' fiát.

A politica labirintos mezzéjén én jelenleg annyira ismeretlen vagyok, hogy szollani a' legnagyobb szemtelenségnek tartanám részemről; — te ott a' magasról könnyen láthatod hogy mi a' tekervényes úton

⁷ Kupa Kázmér, honvéd-ezredes, az 1848—49-es szabadságharcban a 13. Hunyadi huszárezredben harcolt, később Olaszországba emigrált.

⁸ A szolgálati alárendeltség az első szabálya a katonának.

⁹ Figyelmessi Fülöp, honvéd-ezredes, született Pesten 1820-ban, meghalt Philadelphióban 1907-ben. A forradalom kitérése után honvéd lett, és a Bocskai-féle huszárezredben harcolta végig a szabadságharcot. 1849-ben Angliába menekült Kossuthhoz, aki annyira megkedvelte, hogy több ízben fontos küldetésekre használta. Így 1853-ban Magyarországra küldte, mely alkalommal 3 millió Kossuth-dollárt és proklamációkat osztott szét. 1859-ben beállt az olaszországi magyar légióba, és a magyar huszárezred vezéréként vett részt Garibaldi expedíciójában. 1862-ben Angliába ment vissza, onnan pedig Amerikába. Itt Lincoln elnök lovasezredessé nevezte ki, mely állásban a konföderáltak hada fölött több diadalt aratott. 1865-ben a haditörvényszék elnöke lett.

¹⁰ Lovasszázad.

hogy vesződünk, s' nevezd hogy kinem találunk belőle. Ha lehet egy fonalat melynek folytán kívánczoroghatnék a' zavarból, — de csak úgy ha lehet s' időd megengedi.

Hogy a' tavaszal, (ha nem előbb) nekünk is lesz dolgunk, abban nem is kétségeskedem, — hogy mi lesz a' vége, azt a' jó Isten tudja.

Itt Turinba most más magyar nincs mint Vetter,¹¹ Pulszky,¹² Tanárky és én.

Ha untatott levelem, haragodba ülj az asztalhoz s' írj egy mendörgős választ, én azzal is megfogok elégedni. Most Isten veled Kedves Komám, kérlek jelensd legmélyebb tiszteletem kedves Nődnél s' legforróbb csókjaim kedves fiaidnál.

Pulszkiné ismét teherbe van, csodálnám, ha nem Chinai származású volna.

Kossuth Vilma egy kissé jobban s' fenn van, de én nem igen bízik benne hogy tökéletesen felgyógyuljon. Az itteni levegő sokat segélt rajta.

változhatatlan híved Ihász¹³

2.

Turin 17 October 1860

14 Via Sta Chiara

Kedves Barátom!

Nem kívánom hogy mindjárt elolvasd leveletem, majd ha este az ágyban rövid szárú pipáddal kinyújtóztál, s' már jó kiköhögted magad, akkor könyörülj levelemon, vagy is a copiált levélen s' olvasd el, — teg-

¹¹ Vetter Antal, 1848—49-es honvéd altábornagy, született Velencében 1803. július 3-án, meghalt Budapesten 1882. július 26-án. Az osztrák hadseregben szolgált. 1848-ban Kiss Ernővel együtt irányította a bánsági hadműveleteket. 1848 novemberében tábornok és a vezérkar főnöke lett. Ő készítette Klapkával együtt a magyar seregek visszavonulásának és koncentrállásának tervét. 1849. január 2-án részt vett a pesti nagy haditanácsban, és ő intézte a Debrecenbe való költözést. Ezután Mészáros hadügyminisztert helyettesítette. Dembinski lemondása után Kossuth, már mint altábornagyot, a Tisza mögött koncentrállt magyar sereg fővezérévé nevezte ki. Később a déli hadsereg főparancsnoka lett, és Jellasicsot csakhamar visszaszorította. A világsi fegyverletétel után egy ideig az országban bújdosott, csak 1850-ben sikerült kimenekülnie Hamburgba. Innen Párizsba, majd Londonba ment, hol Kossuthal találkozott. Ettől kezdve állandó híve lett az emigrációban. 1859-ben részt vett a magyar légio szervezésében, 1866-ban pedig Klapka mellett volt Neissenben. 1867-ben visszatért az országba, de az újonnan szervezett honvédségbe a király ellenzése miatt nem vették fel. Előbb Pozsonyban, majd Budapesten élt szerény viszonyok között.

¹² Pulszky Ferenc, született Eperjesen 1814-ben, meghalt Budapesten 1897-ben. 1848-ban Kossuth megbízásából Angliába ment, mint Magyarország diplomáciai képviselője. A szabadságharc bukása után halálra-, majd később száműzetésre ítélték. Az emigráció munkájából Kossuth mellett tevékenyen kivette a részét. Később szakított az emigrációval. Eötvös József közbenjárására amnesztiában részesült s hazatért Magyarországra. A kiegyezés után képviselői megbízást vállalt.

¹³ Ihász Dániel, részt vett az 1848—49-es szabadságharcban. A szabadságharc bukása után Kossuth kíséretében megfordult Angliában, Amerikában és Olaszországban. Kossuthnak mindvégig hű barátja volt. Egy ideig az olaszországi magyar légio parancsnoka volt.

nap kaptam Winklertől e' következő levelet a' csatatérről, — meglehet hogy újságokból már informálva vagy, de honfitársainkról talán még sem kielégítően.

Másolat.

S. Leucis 6. octob 1860

Tisztelt Honfitársom!

Eddig nem írtam, mert tudtam hogy hű levelezője mindenről tudósította, — de mint hallom szegény Dunyov barátunk lába amputáltatott, kötelességemnek tartom ígéretemet valahára telyesíteni. — A lapokból bővebben fogják tudni az attakot,¹⁴ melyet a Napolitánusok a' mi positiónk ellen tettek azzal a' czéllal, hogy seregünket Casertába elzárják, és elvágják utunkat Nápolyba. Ezen terv nagyszerű volt, és a' leghívebb ezredekre bízva.

Első Octoberbe már korán reggel megkezdődött az ágyúörgés és Capuából erős Colonok¹⁵ készültek az ostromra. S. Maria és S. Angelo mint a' mi positiónk kultsa nagy erővel megrohantatott, — a' Sturm Colonok¹⁶ 3, 3 ezredből formálva voltak, és alig hátrált az első, a' másik azonnal elfoglata annak a' helyét. A mieink nem győzték ölni az ellenséget, és már hátrálni kezdtek, — de szerencsére megjelent Garibaldi és hamarjába 50 embert összeszedett és azokkal egy Zászlóalj visszavert. E percztől az ellenség megcsökkent és időt hagyott a' mi embereinknek magokat összeszedni és a' positiókat visszafoglalni. Ez történt a' mi balszárnyunkon, — azonban két más Colon a' jobb szárnyunkat megtámogta, és kényszerítette a' visszavonulásra. A mieink zavarba jöttek s' több positiókat oda hagytak minden védelem nélkül. A Nápolyiak felhasználták a' diadalmat és megnemállottak még csak bémensötétedett; sikerült egynéhánynak ezen az oldalon egész Casertáig jutni. Garibaldi ezt megtudva, rögtön összeszedte a' disponibilis csapatokat és megjelent a' vész helyén. Ez volt korán reggel 2-ik Octob. Garibaldi egy recognoscérozás¹⁷ után, positiót vett és más Colonokat elküldött a' Nápolyiak körülvételére. Sikerült tökéletesen a' terv, mert 3 óra mulva a' Nápolyiak már capituláltak. Bixio a' más részen, az az a' legutolsó jobb szárnyunkon megtámogta az ellenséget és szétkergette. Az ellenség ezen két napon kezünkben hagyott 4 ágyút és majdnem 3000 foglyot.

Türr a' reservát comandírozta, feladata volt megmenteni S. Máriát, positiónk kultsát. Eppen időben megjelent, mert a' Napolitánusok már a' közlekedést elvágták S. Mária és S. Angeló közt, és már S. Maria kapuja alatt voltak. Még Garibaldi a' Milanói brigáddal és egy része

¹⁴ Roham.

¹⁵ Oszlopok.

¹⁶ Rohamoszlop.

¹⁷ Felderítés.

Eber brigádjával a' közlekedést helyre hozta S. Angeló-val. Türr Porta-Capuá-tól az ellenséget egész a' várig visszaverte. A Huszárok (42 ember) olly dicső attakat tettek, hogy az egész gyalogság megtapsolta, mint a' Scalába a' legszebb operát. A szegény magyar gyalogság sokat szenvedett, 2 tisztet és 32 embert, de ők a' költsönt visszafizették, mert az ütközetek térén 69 Napoletánus hevert halva. S. Tammaróból is kikergette Türr az ellenséget és pedig nagy veszteséggel.

Csak tegnapelőtt hallottam Türr leveléből hogy szegény Dunyov barátunknak a' lábát amputálták. Mindenféle kérdézősködtem hogy hol, és hol van, de csak azt tudhattam meg hogy Nápolyban fekszik. Én személyessen bénem mehetek Nápolyba, mert ahoz különös engedelem kell, hanem beküldök valakit hogy bővebben megtudhassam hogy létét. Türrnek is nagyon megromlott egészsége, — újra vért köp, és kénytelen volt újra Nápolyba menni magát gyógyíttatni.

Eberhárdnak egy golyó összezúzta az órát. Én ezredemmel a' 2-ik octoberi ütközetben vettem részt, egy golyó a' jobb szemem fölött homlokomat érintette de nagyon könnyen, ma már sebem majd nem begyógyult. Bajba jöttem azon napon mert a' Nápolyiak közé szorultam, négyen körülvettek és jól megkövezték, — de lovamat megsarkantyúzva rájok ugrattam 3 közüllök elszaladt a' 4-ik egy lövés által elesett, — kár hogy nem volt revolverem, drágábban fűzettek volna dühöket. A lovam is megsebesült.

Az itten magyarok közül 8 tiszt és 41 ember öntötte véréit.

A Napolitánusok bátorsága lecsillapult ezen csapás által. Nem értem mért nem bombázza Garibáldi Capuát, — ha megkezdéné Capua capitulálna egy pár nap alatt, — Én azt hiszem hogy a' Napolitánus sereg nem vár egyebet, mint Ciárdini megérkezését s' hogy annak adhassa meg magát és hogy seregének jobb conditiót eszközölhessen. Minden útonmódon Salzanó inkább szeretné magát megadni egy reguláris seregnek mint pedig Garibaldi-nak, ez az oka hogy Capua mind eddig nem capitulált.

Mást nem tudok mert itten a' világtól elvagyok zárva. Ha valami más történendik majd tudósítom annak idejében. Tiszteletemet honfitársaimnak magamat szíves indulatjába ajánlva maradok őszinte barátja

Winkler Lajos

Régi dátumi levél, de még is érdekes, s' azért közlöm véled.

Bizon bizon nagyon bonyolódott a' világ, okos ember legyen az a' ki most tisztán feltudja fogni a' dolgokat. Úgy hiszem kedves Barátom hogy mi is elébb szagolandunk puskaport, mint a' tavasz, — hisz adná a' Isten, mert igazán megvalva már szégyenleni kezdem magam a' tétlenségbe.

Ide zárva én is megküldöm néked arczképemet, ha elvisz az ördög,

legalább eszedbe juttatja hogy hogy néztem ki, — próbált a' parkodba kiakasztani talán egy pár csalogányt szelidíthetsz véle.

Édes Czimbóram nem kívánom, hogy minden levelemre felej csak minden harmadikra, s' ha mást nem is, legalább azt, hogy élsz é még, — mert a' magyarok most oly ritkák a' béke színhelyén, hogy alig lehet egyik vagy másiktól valamit hallani. — Hanem szeretem hogy a' magyarok hontalanságokban még is összejönnek a' szabadságért idegen földön is életeket áldozni, — valójában becsületére válik a' magyarnak, hogy nem a' 'zsarnok zsoldjáért de a' szabadságért azonnal kész küzdeni.

Hazulról nem tudsz más újságot mint a' mit a' hírlapok írnak, — sajnos hogy sokakat elfognak.

Tanárky a' napokba tér vissza Londonba az öreg Úrhoz, ki fiait practizálni küldötte valahová s' így valakire szüksége van legalább copiráltatni, vagy levelet a' póstára küldeni.

Hát te miben töröd a' fejed? jössz é mielőbb? vagy bévárod a' tavaszt? úgy hiszem hogy még most kora volna. Ehj de sajnálom nyergeimet és revolverjaimat! — Kedves nődnek mély tisztelem s' fiadat csolkoltatom. Hát Aladár még nem jó segédtisznak? Áldjon az Isten, változhatlan barátod

Ihász

3.

Nagyon bizalmas

London Febr 20 k. 1861.

Kedves Barátom!

Febr 17 kei levelét tökéletesen értem. A jelentett párbeszédnek az illető uraknak alkalmi nevetséges badarságokkal vegyült indifferentis-musa nagyon jellemző.

Hanem, van benne egy kifejezés, mely bizonyos concomitans körülmények folytán *megmérhetetlenül* fontos lehet. Értem a Minister ezen kifejezését: „nem sokára tán patakként fog a vér folyni Török Országban”.

Mik azon körülmények mellyek e kifejezést olly fontosnak teszik? Megmondom a mennyit tudok:

Felakar e a Nemzét minden, vagy a peu prés¹⁸ minden kultámasz nélkül is kelni? Azt nem hiszem ugyan, de ha tenné a felelőség nem engem nyomna. Osztozhatom veszélyeiben miket ön maga hivandana fel magára, de nem én volnék az, ki őt a veszélybe sodorná. — Hanem arra, hogy nekem részem legyen a Nemzetnek fegyverfogásra unszolásában s' felszóllításában, az kívántatik, hogy olly chanceokat lássak, miszerint okszerűn hihessem, hogy a siker csak a Nemzet saját elhatározottságától van feltételezve. — Mert ha én szóllítom fel harczra a Nemzetet, száz-

¹⁸ A nagyobb része.

ezrek, milliók lesznek kik én irántami bizalomból, s' azon hitben keinek fel, hogy én nem játszom könyelműn nemzetem vérével, s' a chanceokat¹⁹ jól kombináltam. — Én tehát az ebből reám háruló felelősségnél fogva, azt hogy befolyásomat, nevemet, kezemet, s' közremunkállásomat, hazánkban a harcznak *eléidezésére* ajánljam, a következő három feltételhez kötöm

a) hogy az Osztrák egy külhatalommal háborúba legyen keveredve:

b) hogy a Nemzetet felfegyverezhessem

c) hogy kívülről némi segéderőt vihessek haza. Ennek száma alku tárgya lehet, mert az, hogy mennyi a nélkülözhetlen minimum? az ellenség dislocatiójától,²⁰ Horvát Ország dispcsiójától, s' más ezer körülménytől függ. De a segéderő in thesi¹² elkerülhetlen, nem csak mint szövetségi garancia s' legsikeresebb buzdító eszköz, hanem azért is, mert nem látom, miként lehetne fatális geographiai positióknban,²² a Nemzetet más-ként nagyban felfegyverezni.

Ezen feltételek alapján alkudtam Septemberben a kormánnyal Turinban, Akkor elfogadták mert a háborút tavaszra várták. Azóta — mert a háborút Páris elnapolták — haboznak vonakodnak. — De én nem engedek, nem engedhetek, — azt mondom mint Luther: „Got helfe mir, ich kann nicht anders.”²³

Megtudok halni a számkivetés inségében; — meghalni éhen ha kell. s' családomat koldus botra jutva látni; de hazámat siker reménye nélkül vérbe lángra borítani — soha! soha!

Eh bien!²⁴ Pulszky (gondolja csak: Pulszky!) Januárban nekem egyszer csak ezt írja: „Törni kell az Olasz kormánnyal s' Garibaldival kell conspirálni, ha én ezt nem teszem, ő (Pulszky) előre is lemond képviselői állásáról, mert ő (gondolja csak: Pulszky!) a' veszély perczében annak oldala mellett akar állani, a ki tesz s' nem azé mellett a ki akadályoz.” (Különös időket élünk, nem de?)

Feleletem volt: háború s' a Nemzet felfegyverezhetése nélkül bűnös örütség volna, a Nemzetet harczra izgatni — én a kormánnyal nem török; Garibaldit igen fontos elemnek tartom de csak úgy, ha a kormánnyal kombinálva lép fel, én erre intézem törekvésemet, erre dolgoztam ki operationális²⁵ tervet, s' annak Garibaldival közlésére Türt felkértem. A kormány háta mögett, a kormány ellen Olaszthonban conspirálni a becsülettel, hálaival, hazafisággal ellenkező aljas vétekek tekintem a mi helyzetünkben — annálfogva lemondásodat már most elfoga-

¹⁹ Esélyeket.

²⁰ Elhelyezésétől, szállásától.

²¹ Általánosságban.

²² Végzetes földrajzi helyzetünkben.

²³ Isten segíts. nem tehetek másként.

²⁴ Nos.

²⁵ Hadműveleti.

dom — s' még ma tudósítom a kormányt, hogy képviselő lenni megszűntél.

No már azóta részint én magam, részint Klapka (a ki velem elveimben, feltételeimben szóval mindenben tökéletesen egyetért) a következőknek jöttünk nyomába.

Két terv van kotyvasztás alatt: Az egyik Mieroslawkytól²⁶ ered, ki lengyel, szláv, angol, francia, német, amerikai, legiókat (!!!) ajánlkozik Garibaldinak rendelkezésére állítani; ki aztán ezen keresztes haddal s' a maga olaszaival valahol a török partokon kikötne, a szláv és görög fajok felszabadítását initiálná;²⁷ Mieroslawsky Montenegroból, Hercegovinából Bosniából húzandó erősítésekkel Horvátország felé nyomulna, míg Gar. és Tür Serbián át hazánkba törne utat; mikor aztán a Dráva és Dunához érve magyarnak, lengyelnek szlávnak fel egész Orosz Országig felkelend kelni — s' et caetera.

A másik Türe. Kikötés vagy 4000 emberrel közel Montenegrohoz, erősítés onnan, s' aztán sebes marschsal Serbián át be a hazába. —

Nem szükség most ezen örült tervek criticájába ereszkednem. Hitem az (s' az osztrák készültek Temesvár s' Pétervárad körül is oda mutat) hogy e terveket Bécsben s' Sz. Pétersburgban főzték ki. — Legalább jobbat magok számára ők sem főzhetnének, mert (azt nem is említve hogy ha különösen az első terv sikerülne, Magyarországot az élő nemzetek sorából örökre kitöröltetnék) az eredmény csak két alternatíva körül foroghat, vagy Európa minden hatalma (az Angol 800 ágyús Corfui flottájával különösen oda értve) közös erővel agyon csapná hoszú időre az európai forradalmat — vagy legalább az Orosz apsorbeálná²⁸ a Török birodalmat.

Hogy Angol, Orosz, Porosz, s' hihetőleg Francia interventió kikerülhetlen volna az *latus perse*²⁹ — s' ez ép akkor midőn a nem interventió elvének növekvő érvénye folytán olly biztatók a kilátások, hogy az Osztrákok s' vele a Nemzet elnyomás európai centrumát át törjük, s' így a népnymorgatás hatalmának detailban³⁰ szétzúzására utat törünk!!

En ezen örült tervek ellenében mit ismerek kötelességünknek? — *delatorok*³¹ bizonyosan nem leszünk, azért írtam levelém homlokára e

²⁶ Mieroslawsky Ludwyk, lengyel szabadsághős. Az 1830—31-i lengyel felkelés leveretése után Párizsba menekült, 1845-ben Posenbe ment, hogy azt felláztassa a porosz uralom ellen. Arulás következtében fogságba esett, halálra ítélték, a halálos ítéletet azonban 12 évi várfogságra változtatták át. 1849-ben részt vett a szicíliai és a badeni forradalmakban. 1863-ban a lengyel nemzeti kormány diktátorra választotta.

²⁷ Kezdeményezné.

²⁸ Elnyelne.

²⁹ Bizonytalan értelmezésű kifejezés. Itt valószínű a különböző intervenciók lehetőségének összegzését jelenti.

³⁰ Kicsiben, részenként.

³¹ Feljelentők, besúgók.

szavakat „*nagyon bizalmas*” szentül is számítok Önnek szeplőtlen becsületére, hogy erről *senkinek de senkinek a világon nem szól*. Kötelességünknek azt tartom 1) hogy igyekezzünk az illetőket, terveik szabadsággyilkos örültségéről meggyőzni, 2) ha ez nem sikerülne a Nemzettel tudatni, hogy ha Osztrák-Olasz háború nélkül valami török földöni mérényről hallanának, abban nekünk (legalább nekem és Klapkának, míg majd mások véleményét is tudom) *semmi közünk*.

De hát, ha illy titoknak kívánom leveletem tartani minek írok? — megmondom:

A terv az Olasz kormány beleegyezése nélkül nem effectuálható.³² Ha pedig beleegyeznek, úgy hitem szerint az feküdnék alatta, hogy gróf C.³³ egy csapással agyon akarja Garibaldit és pártját csapatni, valaki más által (talán az Angol által). —

De ha úgy találna a dolog kiszülni, hogy nem csak C. de még Páris is tud a dologról s' hagyja kelepczébe menni a vak legyeket, úgy perse nem csak az Olasz, hanem Európa forradalmi elemeinek egy csapással megsemmisítése volna a cselszövény hordereje.

No már. Ludvigh ezt írja nekem Febr. 5 kéről: „Magan meglátogatott. Azt mondja neki most kormány depechekell³⁴ kell Belgrádba sietni; — visza jövet el megy Londonba. Ó Bosniába akar betörni s' onnan megtámadást intézni az Osztrák ellen. Most Mihály herczeggel akar komolyan szállani. Ha segíti e a bosnyák felkelést, s' megtámadja e a törököt.

Ludvigh utánna teszi: „Ez mind hasztalan üres szó” de meglehet hogy több annál, mondom én. Itt Londonban rég tapogatódzik egy Nye-manics nevű Bosnyák fő úr, emigráns, ki a hajdani Nemán³⁵ dynastia utódjának mondja magát. — Volt nállam is. —

Továbbá Ön azt írta volt nem rég, hogy Tür, titkos audientiát szorgalmaztat a Császárnál.

Ha már ezekhez hozzá veszem, a Minister ama szavait; hogy nem sokára tán patakként fog a vér folyani török Országban: — meg valloim gyanu támad agyamban, egy veszélyes tervről, melly szegény Hazánk rovására koholtatik; s' mellyben a pöffeszkedő ambíciócskák maszlagán néha még magyar is akad, ki hálóba került.

Minden esetre a legszentebb hazai érdekek parancsolják, hogy iparkodjunk tisztán láthatni mi az a mit a Minister amaz ominosus³⁶ szavai jelentenek? s' van e vagy nincs a francia kormánynak tudomása amő örjült tervekről?

A feladat igen nehéz, azon absolut discretiónál fogva, melly becsületi kötelesség. — De tudom, hogy Ön élni tud, az alkalmakkal, hazánk

³² Nem hajtható végre.

³³ Gróf Cavour.

³⁴ Távirat.

³⁵ Az Árpádházzal is rokonságban álló első szerb uralkodócsalád.

³⁶ Baljóslatú.

javára, s' meg vagyok győződve, hogy minden lehető megfog kísérteni tapintatosan. — Ismernünk kell a helyzetet, hogy hazánknak javára lehessünk.

Nem emlékszem mondtam e már, hogy Martius 20 ka körül Angliát végkép elhagyom családommal. — Még ha semmi köz érdek nem parancsolná is, a szükség kényszerítene reá. Mert a két év óta politikai viszonyok bevágták előttem a kereset lehetőségét itt. Nincs kenyérem; — s' így eladom házi bútortomat, s' annak árával, s' pénzem utolsó romjával elten-gődünk olcsóbb helyütt vagy 6. hónapig. — Aztán mi történik velünk? az Isten tudja — a fejem is szédeleg belé, de mennünk kell — itt két hónapig sem tudnám már háztartásomat konserválni. — Ha megyünk reménylem szerencsém lesz Párisban találkozni .E levelem vételéről legyen szíves kérem, egy sorral megnyugtattni.

Igaz őszinte tisztelettel s' rokonérzettel

barátja.

Kossuth.

4.

Genf, 1861. május 1.

Kedves Barátom!

Csatoltan visszaküldöm P-hez intézett leveledet, melyet igen kitünő-nek találtam, és bizonyára igen jó hatást váltott ki. Szándékom az volt, hogy már e hó első napjaiban Párizsba érkezsem, a nápolyi és a turini hírek azonban sajnos visszatartottak Genfben, mert abban az esetben, ha a légió felosztatása és nagyobb botrányok csupán jelenlétemmel kerülhetők el, nem marad számomra más hátra, mint, hogy Olaszországba utazzam. Drága Barátom, a vége felé járok, elegendem van ebből a szomorú küldetési kísérletből, ami a külföldön esett ránk, míg az ország-beliek csak most, Laci³⁷ által emlékeznek arra, *hogy még élünk és létezzünk.*

Egész szervezetünk csupán néhány hónapra szóló volt, és tavaszig számoltunk fennállásával, mert ilyen elért elemekkel, melyek az emigráció rendelkezésére állanak sem valami *nagyot*, sem pedig valami tartósságot nem lehet létrehozni.

Annak ellenére, hogy mind a tiszteteket, mind a legénységet a leg-megfelelőbbben elláttuk; annak ellenére, hogy a nápolyi és a sorrentói narancsfák alatt heverni hagytuk őket, az onnan érkező hírek mégis napról-napra elszomorítottak.

Vetter, ürügyül hozva fel rossz egészségét, egy időre Sorrentoba ment. A jelek szerint Ferenczy túlságosan belemélyedt az üzletbe, és kegyeket

³⁷ Teleki László.

osztogatott; az embereknek nincs ruhájuk, és brutálisan bántak velük. Sréter hasonlóképpen elveszítette a fejét, és a lázadások napirenden vannak. Ilyenek az állapotok, így tájékoztattak egy éppen most Nápolyból érkezett levélben.

En, és újból csak én legyek az, aki megint mindent rendbehoz. Azonkívül a Fejedelemségekben is siránkoznak a nagy nyomor miatt; Berzenczey³⁸ és Karacsay nagyarányú tervekkel érkeztek meg Genuába és Turinba, annak ellenére, hogy közöltem velük, hogy jelenleg minden tervet fel kell adnunk, ha nem akarunk szegyenletes kudarcot vallani, és csupán a status quo fenntartására szabad gondolnunk.

Néha azon a ponton állok, hogy összecsomagolok és elutazom Buenos-Ayresbe Janihoz;³⁹ néha, ha meleg tavaszi nap van, a revolver után rándul a kezem. És gondold mindéhhez hozzá még személyes ügyeimet és a gondokat, a véget nem érő gondokat, melyek összefonódnak ezekkel.

A szerencsétlen bankó-per!⁴⁰ Még mindig nincsen vége? Légy oly kedves értesíts távirat útján, hogy Lajos mikor érkezik hozzád, és melyik napon utazik itt át? Ne tartózkodjék Párizsban, ha nem akarja, hogy Olaszországban az egész üres építmény darabokra essék szét.

Egyelőre megküldtem a szükséges intézkedéseket Türnrnek és Ihásznak, melyeknek kivitelezéséről jelentést várok. Ha a jelenlétem nem szükséges Olaszországban, akkor azonnal Párizsba megyek.

Kézcsókom tisztelt feleségednek, forró köszönet szívélyes, testvéri ajánlataidért, ölel

Klapka.

5.

Genf, 1861. május 15.

Kedves Barátom!

Lajos nem vett annyi fáradságot, hogy akár csak egy szóval is tájékoztasson útirányáról, illetőleg Turinba érkezéséről, annak ellenére, hogy utolsó levelemben erre sürgősen megkértem. Így megint bizonytalanságban utazom Turinba, és nem tudom, vajon ott találok-e? Ha 20-ig nem érkezik meg oda, akkor Londonba kell mennem, és nem látom további hasznát és értelmét a Bizottmányban való működésemnek. Mint ahogy most tudom, a légióbeli botrányok is részben annak a körülménynek a számlájára írhatók, hogy Lajos megengedte, hogy Figyelmessy és mások besúgásaikkal hozzá forduljanak, ahelyett, hogy ezeket az urakat az első kísérellet alkalmával erélyesen visszautasította volna.

³⁸ Berzenczey fogadta Galacon a Magyarszágról menekülőket, Karacsayval együtt szervezték, majd tovább szállították őket Olaszország felé.

³⁹ Feltehetően Czetz Jánoshoz.

⁴⁰ Kossuth bankó-pere.

A tisztekkel szembeni panaszok most nem érnek véget, és kérdésessé válik, hogy képesek leszünk-e ezeket az elemeket még sokáig összefogni. Laci halála óta még jobban undorodom, mint korábban. Miért is mozdította elő Lajos vádjaival és gyanúsítgatásaival, hogy az élre törekedjék, ahol a szegény, már tört ember el kellett, hogy veszítse teljesen a bátorságát!! Azt kérdezem, hogy nem lett volna-e jobb, ha nyugodtan csatlakozik Deákhoz (a helyzet változásáig); megmaradt volna ő is, és minket megmentett volna a nehéz, demoralizáló csapástól.

A horvátokkal még mindig nem történt semmi, a szerbekkel sem és a románokkal sem. Ezzel szemben Szalay tudós történeti értekezéseket ír a Muraköz tulajdonképpeni birtokjogáról! Szegény, szegény hazánk! Irj azonnal Turinba, a Trombette szállodába.

Ölel őszinte barátod
Klapka.

6.

Valószínű 1861 júliusában kelt.

Kedves Cimborám! tudod tudod a Légio acta, és faktá-it a Brigantaggio⁴¹ ellenében — bárha a' lapok csak azt hozták róllok, amit nem lehetett elsajátítani, de az utolsó lovassági attaque-ról nem hiszem halottál volna még; Kedves Barátom ez ismét újabb fényt hozott a' Magyar névre, s' becsületet e kis seregre! Dobozy huszár hadnagy Vezénylete alatt Nyuli hr hadnagy 33 huszárral csellel élve kicsalja fészkből — „Crocco” főnököt — kinek rendelkezése alatt állott 120 lovas (fölszerelt lovas) és 40 gyalog, — a' síkra, s' ott szét veri, csinálván 25 halottat, és 40 sebesült foglyot, elfogva több lovakat, élelmi, és lőszereket, az elesettek közt maga „Corocco” a' hírneves Generale di Francesco II° — e csapatot barátom 400 Piemonsi nem merte volna megtámadni oly vakmerően mint ez a' kis csapat — innen van hogy a' Bulletin s' hírlapokba nem azt mondták hogy 33 huszárnak, hanem az összes Légiónak műve volt „Crocco” szétveretése; pedig a' Légio soha együtt nem volt mióta a' Brigantaggio elkezdődött — a' Distaccamentok⁴² 140—160 olasz mértföldnyi területen voltak elszórva —

No de nem beszéllek többet e' tárgyról, mert meg vagyok győződve, hogy hébe korba hallasz te is rolla, hanem hogy el ne bízd, és bízd magad, midőn azt mondod te 7—8 órát lovagolsz naponta hát én csak azt válaszolom adja Isten egésségedre, nekem is kijutott részem „én is lovagolok sokszor tíz órát is napjában, csak azzal a' különbséggel” hogy ily szerű kirándulásaim nem mulatságból, hanem kötelességből történnek, és hogy az égbe meredező Abbruzzai hegyek csúcsain nem ló hátton „mert ily

⁴¹ A reakciós Bourbon-párt által szervezett bandamozgalom.

⁴² Egységek.

nemes állat azok földén soha sem lépdelt még" hanem öszvéren teszem fáradságos köz utajmat, hanem lovaim vannak azért oly echt angol s' arabs fajukak, minők a' te istállóban bajosan díszelgenek édes cimborám! Sokat tudnék róllok írni, hanem tudod „propia laus sordet”⁴³ nem szeretek dicsekedőnek tekintetni — tehát halgatok e' tárgyról.

Fáj kimondanom, s' éreznem „hogy háborúi, s' expeditiói” kilátásaidba tökéletesen osztozom mert állításaid megdöntésére bajos lenne alapos okot előhozni, hanem én mégis mindég egy non putarem véletlenre számítok, s adná Isten hogy ne lennék hamis Próféta „cáfolná meg jobb sorsunk azon öreg Magyar nótát”

Rég veri már a Magyart a' teremtő

Azt sem tudja milyen lesz a jövendő!

hanem történjen bár mi ránk, s' hazánkra nézve semmi sincs veszve addig, míg az alkura nem lehet teljes, és biztos kilátás; mert ha most a Nemzet egyszer még az álnok vámpir faj Habsburgok mézes madzagát szájába fogja — nincs, s' nem lehet többé remény a' Nemzet jövőjéhez; ez mi leginkább megörvendeztetett leveled tartalmából, hogy semminémű transactióra⁴⁴ nem lehet kilátás; ne is legyen! hiszen ha még szenvedni kell is, nem fog tartani in infinitum,⁴⁵ s' boru utánm derülni kell még; ezt hiszem erőssen, s' ezért nem vénülhetek meg.

Könnyű neked vízben úszó halként vickándoza, viccelni engemet jó e a' Capri Rosso! Színét se látom, mert nem igen iszom, foglalkozásom halmaza nem enged időt mulatságra, azonban hogy egyszer másszor ne emlékeznék meg róllad poharazáson kívül is, abból semmi sincs, addig míg élek bizonyos lehets benne mindég éltetek téged is jó barát.

A Casinónak nevedbe köszönetet nyilvánítottam, s' a' t. kör tagjai viszontlagos köszönetüket küldik szívességédért, melyből nyerik rendszeren az egy de nem több lapokat — mint írad.

Igen sajnálom kedves cimborám kedves családod egészségi rosz állapotát, reményem nem lesz következményes, s' legközelebbi leveledben jobb fordulatról tudósítandhatsz, a' mi téged illet egy kis grippe — csak hasznodra lehet kivált ha a' mint írod pocakosodol —

Adná Isten láthatnálak, de minthogy ez is az ő kezében van mint a „Papa Resorsa — bajosan hiszem legyen belőle valami most hamarjában; addig is tarsd meg tiszta barátságodba a tégedet Ölelő

legőszintébb barátodat

Ihász

U. i. Megbocsáss Kedves Czimborám hogy egy megbízott tisztemmel íratam válaszom, — szemfájós vagyok s' nem szabad hoszasan írnom s'

⁴³ Az öndicséret büziik.

⁴⁴ Egységre.

⁴⁵ A végtelenségig.

olvasnom, — majd máskor magam fogok válaszolni. Az arabs s' angol lovaim száma ugyan csak egy, de minő? A mi a' szívességéből küldött újságot illeti az a' Moniteur d'Armee, fogadd őszinte köszönetünket.

Ha még soká itt hagynak bennünket, akkor biz Isten felmondjuk szolgálatunkat, — de nem is csoda, a' pimasz Piemónsi Armádát már mind felváltották, csak minket akarnak itten elpusztítani, — már kér derék tisztemet eltemettük s' mennyi közharcost!

Mély tisztelem kedves nődnél s' forró csókjaim gyermekeidnél.
Aldjon az Isten.

7.

Nocera Augustus 14^{ik} 1861

Kedves Barátom

Múlt hó 25^{ről} datált leveledből láttam hogy még is nagyobb adag ravaszág van benned elrejtve, mintsem azt képzeltem volna. Az egész levél tartalma csupa vakmerő szemrehányásokból áll, s' a' fő vád ellenem hogy én néked nem írok; — no már édes komám oly Istentelennek még sem hidtelek, hogy vétkeidet az én ártatlanságommal akarod takarni. Hogy tőlem már innét is kaptál két levelet arra majdnem esküdni mernék, és Turinból is eljövetelem előtt, — hanem te, hogy restségedet, tunyaságot és turpisságot elfödhess, engem vádolsz szép tulajdoniddal; — csakugyan nem félsz oda fönn az ítélő szék előtt?

Irtam biz én édes Komám több ízben, de te egyre sem méltattál válaszol, megírtam mindent a' mi csak vélem s' légióval történt, — most csaknem kívánod hogy én mind azokat recapituláljam,⁴⁶ hisz az marha egy munka volna. Aztán az újságok is eleget írtak rólunk még az ujokra nem koczintottak; — szegény magyar Légió! még azt sem akarják a' világgal tudatni hogy élünk s' annál kevésbé bámulatos tetteinket. — Pedig de sokat harczolunk ebben az Istentől elvetemedett püpos hátú országban. Képzelheted édes komám az egész Légiómból jelenleg itt Nocerában n'ncsen több mint 80 ember a' többi mind szét detaschérczva,⁴⁷ — ha a' mappán felakarod keresni állomásainkat (ideiglenesseket) tehát im ezek: Salernóban vagyon 1 század vadász 1 Escadron huszár és egy egész batteria.⁴⁸ Előbbre Eboliba van 1 század honvéd és 8 huszár. Még előbbre S^o Gregorióban van szinte 1 honvéd század és 6 huszár. Sianóban van 1 vadász század. Solofrá-ba egy honvéd század. Sarnó-ba van 1 század (50 ember) huszár és egy század honvéd, — de ezek azután detaschéroz-

⁴⁶ Összefoglaljam.

⁴⁷ Több helyen van elhelyezve.

⁴⁸ Úteg.

nak kisebb csapatokat, s' így tökéletesen széjjel vagyunk csztva. A mint már mondtam én itten 50 gyaloggal 30 huszárral 7 ágyúval, az egész munióival, a' rezerva fegyverrel és vagy 25 nagyságos asszonyal tanyázom, — de folyvást úton vagyok inspicieálni csapatomat, s a' legtávolabb (St Gregorió-ba) 75 mértföldnyire esik. Tartozunk pedig a' Della Chieza Altábornagy Divisiójába.⁴⁹ Sokat öltünk, gyilkoltunk már és a' prédállás, fertőztetés is megvolt engedve, — de hidd el magyarjaink igen nemessen minden várakozásomon föllül viselték magokat, — ők ártatlan nem öltek mint tették a' Piemoniak, s' valójában olly humánusan viseltük magunkat a' mi csak is magyar charaktertől várható.

Most már úgy látszik kémélni akarnak bennünket, mert mindenütt rezervába állanak csapataim, noha a rezerva mindig döntení szokott, de itten ritkán adja magát elő oly eset, hogy a' rezervára kellene szorulni.

Egyet igen sajnállok, hogy pompás uniformissa a' Légiónak igen elrongyolódik itten a' hegymászásban, pedig öröm volt szemlét tartani fölöttük. Talán nem írtam meg utolsó levelemben hogy minő forma ruhájok van a különböző csapatoknak. A gyalogság éppen úgy mint a' volt honvédek, azzal a' külömbséggel hogy itten világos kék csákó, vörös lófarkal (kotyag tol formába). A huszár kék atilla vörös sinórral, — veres nadrág világosabb veres sinorzattal, magyar csizma veres sinorral és rózsával, — csákó világos zöld veres vitézkötéssel és zöld lófarkal. A tüzérség — barna atilla veres sinoral, szürke pantalon veres passpollal, barna csákó, fekete lószór. A' vadászok — szürke atilla zöld sinórral, pantalon szürke zöld passpollal, csákó szürke zöld lószórral. A kocsikra mindre felvan írva a' magyar segéd hadsereg gyalog, huszár, vadász vagy ágyú szekere.

A lovuk mind csödörök, az ágyúkat mulák viszik és húzzák, mert 7 hegyi ágyú és 6 campagna ágyú. A tisztí uniformérozás úgy mint a' legénységé, csakhogy a' gyalogságnál és a' lovasságnál szürke pantalon veres passomántal, —

Jó két csödör paripám van, az egyiket Sretertől vettem 1200 fr. a' másik Vetterféle ló 1000 frank. Hat lótartásom van, de pénzem nincs venni, pedig a' furágit relutumba nem lehet kivenni,⁵⁰ s' csak annyit faszolhatok a' hány lovam van.

Hogy minő revolutiók voltak a' Légiónál azt már előbb megírtam. En is pusztítottam el már néhány tisztet, a' többek közt Pálffy huszár Örnagy a' nekem sok galibát szerzett, most Turinba a' kényurallmaméрт processust akar ellenem kezdeni: — majd megmutatom én a' haszontalan embernek, hogy ha vélem akar kezdeni jól felkösse gatyáját. Bethlen

⁴⁹ Hadosztály.

⁵⁰ A lótapot pénzben nem lehet kivenni.

Gergely⁵¹ rám igen haragszik hogy elkergettem Pálfi-t, minekutánna ő protegálta kegyelmét. — Ugyan szép madarat protegált.

Most megvolna amúgy Istenessen a' Legió, hanem ez a' szünetnélküli szétszórás megrontja, — már 5^{ik} Juliustól kezdve a' Legió soha sem volt együtt. Nagyon hírlelték hogy elvisznek innét bennünket, de nem mérnek, mert mi helettünk legalább is 5000 embert kell ide küldeni, — nekünk a' nevünk is már megfuttatja a' rablókat, hanem nem is hívnak más-képpen bennünket mint mangia bambini (gyerek evőknek.) — pedig biz Isten nem passol reánk. Hanem máskülömben a' becsületesebb része szeret bennünket. Adná az Isten hogy mi hamarább vigyenek el bennünket amarra az áldott föld felé, — mit nekem itt a' világ kertje, ha nem az ingemre van cultiválva.

A Vezuv tövében vagyunk, aztán most már egy darab idő óta jóformán dolgozik, — hidd el kedves komám hogy oly meleg van, nem hiszem a' pokol melegebb lehetne.

Szegény Dunyov az Iskia szigetén van a' fürdőt használja, aligha egy második amputatio nem szükségeltetik. Mindennap készülök hogy meglátogatom, de nem merek elmenni csapatomtól.

Bezzeg nem jönnek most a' kíváncsi angolok erre utazni, a' híres angol Hotelok a' vidékre mind Bankrotéroznak,⁵² — hej pedig de szeretnék a' Brigantik az angol pénzt.

Ha Edes Komám még erre a' levelemre is csupa szemrehányásokkal válaszolsz hogy még nem írok, akkor aztán majd én mondom arra, „hát az Ba... m teremtette, aztán már mi? Írjál az Isten is áldjon meg, hidd el itten százzorta jobban esik jó baráttól egy levél, mint mástól tíz.

Rényi egyik az adjutánsaim közül való, egy olly gyerek a' mi charaktert illeti hogy párja nincs, igen szívessen üdvözlő.

Majd máskor a' Staabomat rajzolom le hogy minő személyzetből áll, — de előbb választ várok tőled, és ha addig nyársra nem húznak a' zsván burbonok.

Kedves nódet szívemből üdvözlöm, gyermekeidet forrón csolkoltatom.

Változhatatlan testvéries szeretettel hú barátod

Ihász

Itt franchérozni⁵³ nem lehet, azért küldöm így.

⁵¹ Bethlen Gergely gróf, honvéd-ezredes, született 1810-ben, meghalt 1867. december 23-án. A szabadságharc kitörésekor a nemzetőrök közé állt közembernek, majd a honvédelmi bizottmány megbízásából szervezte a Mátys-, később a Kosuth-huszárezredet, melynek őrnagya lett. Bemhez csatlakozva, együtt vonult be vele Kolozsvárra, s ezentúl végigkísérte egész hadjáratában. Kiváltképpen kitűnt a vizaknai és a piski ütközetben. A szabadságharc leverése után elfogták, de 1850 februárjában szabadon bocsátották. Később Olaszországba ment és ott katonai szolgálatot vállalt. II. Viktor Emánuel megbízta az első olasz huszárezred megalakításával, melynek parancsnokául, tábornoki ranggal kinevezte. A kiegyezés után hazatért, de néhány hét múlva meghalt.

⁵² Csódbe jutnak.

⁵³ Bérmentesíteni.

8.

Genf, 1861. október 7.

Kedves Barátom!

Holnap reggel Turinba utazom. Ha csak valamennyire is lehetséges, akkor azonnal jöjj te is oda, mivel a legfőbb ideje, hogy a sarlatánok útját álljuk, ha nem akarjuk, hogy ügyünk a legszörnyűbb módon prostituálódjék a külföld előtt.

A közelmúltban elterjesztett híreket a magyar légió osztályáról Türr alatt; Türr különleges ténykedéseiről; az úgynevezett génuai konferenciáról és az emigráció vezetői által felállított királyi testőrség különböző jelöltjeiről és a hasonló örültségekről szóló híreket bizonyára olvastad.

Ezeket a kacsákat Türr főhadiszállásán költik ki Csernátóni⁵⁴ vezetésével, azután szépen feldíszítik és világga engedik őket. Battons la grosse caisse,⁵⁵ ez Pista barátunk jelszava, azonban igen nagyon téved, ha azt hiszi, hogy mi többiek ezt még sokáig tűrjük, vagy eszerint fogunk táncolni.

Kérlek, sürgősen jöjj Turinba, itt az idő, mikor mindenkinek egy kis áldozatot kell hoznia a magyar név becsületének megvédéséért. Krivácsy túlságosan goromba és szenvedélyes, azonkívül több, mint rövidlátó. Utolsó levelére a mellékelt választ küldtem. „Az eb — legyen neki elég bátorsága nyíltan fellépni, vagy hallgasson!” Írj *azonnal* Turinba, a Trombette szállóba, hogy tudjam, jössz-e vagy sem.

Isten veled

híved
György

Kézcsókom kedves feleségednek és sok csók gyermekeidnek.

P. S. Írj Krivácsynak hasonló értelemben, és küldd vissza nekem a másolatot.

9.

Nocera 20^{ik} october 1861

Kedves Barátom Niki!

Még soha ez életben (pedig már elég vén vagyok) barátom, ennyire lová nem tett mint te, — azt írod hogy leveleimet nem kapod, azt már nem hihetem, minekutánna mások megkapják. Talán csak barátságom nincs terhedre? hogy nem válaszolsz leveleimre, okát elnem gondolhatom.

⁵⁴ Csernátony Lajos a magyar szabadságharc idején Kossuth titkáraként működött, és szerkesztője volt a Március Tizenötödikének. A szabadságharc bukása után a halálos ítélet elől emigrált. 1860-ban csatlakozott Garibaldi expedíciójához. 1867-ben amnesztiát nyerve hazajött.

⁵⁵ Útni a nagydobot.

De legyen bár mi levelezésünk szakadásának oka, én még is megpróbálok s' irok, és ha nem tetik ird meg nyíltan, hogy ne háborgassalak.

Mióta utolsó leveledet vettem, sokon estem keresztül, a' szüntelen harcolás a' zsványok ellen nagyon mepróbált bennünket, az igaz hogy beléedzettek embereink úgy, hogy ha holnap kellene megkezdeni a' küzdelmet az Osztrák ellen tehát siflinek vennék, — de fognak is ám úgy harcolni hogy bámolni fogja a' világ.

Sok rágalmakat szórtak méltatlanul arra a' szegény Legiora, — vannak hiányok azt nem tagadom, az helyzetünk természetéből folyik, — de hogy a' Legio az erkölcsi süllyedés oly mély fokán állana mint azt ellenei kürtölik, az nem való, bebizonyíta ennek ellenkezőjét a' legközelebbi mult, mely a' magyar névre és fegyverre új babérokat hozott, s' fogadom bebizonyíttandja ezt még fényesebben a' jövő.

Édes czimborám! e' minden oldalról gyalázott testület volt az mely számomra fegyelme és vitézsége által a' Savoyai kereszt érdemjelét szerze még; s' melynek jutalmul az Olasz Kormány 16 katonai vitézségi érmet küld. —

Reményünk Nocerát és Nápolyt ehagyhatni mindinkább csökkennek, — s' a' hoszas és fásasztó rabló vadászatok katonáinkat nagyon kicsigázzák. — Mindezek daczára a' Legio mind anyagilag mind erkölcsileg emelkedik.

Nocera egy unalmas fészek 14 000 lakossal, de Magyar Országba az utolsó faluba is több élvezetet talál a' katona mint itten, — még csak illendő kávéház sincsen hová egy tiszt üres idejét egy lap olvasással tölthetné. En tehát, hogy a' hosszú s' unalmas téli estéket együtt s' hasznosan tölthessük, egy tiszt Casinóról gondoskodtam; — minden tiszt havonként füzet egy bizonyos csekély summát a' melyből újságokat s' más hasznos lapokat megszerezünk, — lesz whist, schach, tartl s. a. t. játék is, — de hazard játékot egyáltalában megnem engedem.

Édes Komám! a' te jó szívűségedre is számít a' tisztikar, — nem kívánja ugyan hogy te ingyen küldjél Casinónk számára 1 vagy 2 lapot, de hogy olcsóbban kapjuk, küld meg nekünk azon lapokat, melyeket te már átolvastál, de à franchérozva, máskülönben itten a' levél bért kellene érte füzetni; — úgy é édes Czimborám te ezt megteszed a' szegény legió kívánatára. Hogy mellikek legyenek azon lap vagy lapok, a' te bölcs béléltásodra bízuk.

A tisztikar viszonozólátért, ha elfogadod? megküldi az arczképét kicsinybe.

En ezúttal idezárom az én arczképemet a' két segédiszttemével együtt, — látni fogod mennyire megvénültem, mióta nem láttál; — de nem is csoda az ily Clima és az ily kutya strapatiók megvénittik az embert. Te tudom, örvendve kedves családodnak majd minden gond nélkül a' gazdaságodba gyönyörködve fiatalodol. A' min én szívemből örvendek.

Írjál egy kissé a' politikáról is, — hanem úgy látom hogy ezen levelem is elfog a' postán veszni, s' engem a' biztalanságban hadsz s' nem tudom hogy mit gondoljak.

Mindnyájunk szívbéli óhajtása az, hogy mihamarább karolhassuk egy mást a' szabad hazába.

Írtam volna többet, de tartok hogy nem kapod meg.

Változhatatlan testvéri szeretettel csokoltatom egész családodat. Változhatatlan Barátod Ihász

10.

Genf, 1862. január 6.

Hotel du Rhone.

Kedves Barátom!

Mindenekelőtt a legjobb és szívélyesebb jókívánataim az új esztendőre. Legyen jobb és szerencsésebb az elmúltnál, és a bizonytalanság és a sötétség labirintusából vezessen döntéshez és a világosságra, Olaszországban, amennyire lehetett, rendet teremtettem. Most minden békében lenne, ha Ihász a saját és a légio nevében tett nyilatkozatával nem lépett volna buta és felelőtlen módon közbe. Ihász ugyanis Krivácsyt⁵⁶ és Kupát gyáva fickóknak nyilvánította, és azt kívánta, a településtől is, hogy hasonló értelemben nyilatkozzanak. A település (80 tisztből 65) igen érdemes visszautalással válaszolt erre a gyalázatos követelésre és azt mondták, hogy ők a hon ellenségei és nem honfitársai ellen szoktak harcolni.

En sürgettem Ihász felelősségre vonását, azonban túlságosan sok lanygyosságot találtam más uraknál, Ihász szemlátomást csak egy intrika eszéköze volt. Végül is majd neki, — mint annak idején a számár Figyelmessynek — kell a fürdővizet kiöntenie.

Valamennyi öreg tiszt felháborodott Ihász magatartásán, és elkedvetlenedtek a véget érni nem akaró uszítások miatt. Ily körülmények között kötelességemnek tartottam, hogy itt és Londonban sürgősen rendezsem magánügyeimet, és, hogy március elején magam vegyem kézbe az olaszországi katonai ügyeket. „Ez annál szükségesebb a dolgok komoly fordulata következtében. —

A király minden áron kívánja a háborút; belátván hogy Olaszország veszélyeztetik ha a harcot sokáig elhalasztja. Tavaszkor kész leend seregével, hogy a túlparton történhető és bizonyosan történendő szerb mozgalomnak hasznát vehesse. Kötelességünk tehát minden módon oda törekedni, félre téve minden egyéb tekintélyeket, hogy a legőszintébb egyet-

⁵⁶ Krivácsy József, ezredes, a szabadságharc idején Komáromban tüzérpáncsnok. A Mack-féle összeesküvésben való részvétele miatt halálra ítélték, amit várfogságra változtattak át, 1860-ban ezredesi ranggal az olasz hadseregbe lépett.

értést a Szerbekkel és Horváthokkal helyreállítsuk. — Azt izentem belévő barátinknak is.—”

Hasonló értelemben működj te is, kedves Barátom. A pillanat komoly és döntő.

Tűrnek sikerült a király adjutánsává kineveztetnie magát. Hogy hogyan fogja magát érezni az udvar légkörében, az egy másik kérdés. Te azonban tudod, hogy jó gyomra van. Nincs panaszra okom a turini viselkedését illetően. Belátta, hogy csak velem együtt tudja magát fenn tartani, és ezért simulékonyabb lett.

Ma csak ennyit. Kérlek, értesítsd Pr.-t, hogy 14 napon belül Párizsban leszek, ahol szóban tájékoztatom mindenről.

Kézcsókom tisztelt, jó feleségednek, sok csók kedves gyermekeidnek, téged szívélyesen ölel barátod

Klapka.

11.

Nocera Május 1^{én} 862.

Kedves Barátom!

Hosszas halgatásod csak nem kételyt támasztott lelkembe, hogy az ármány, s' intrigák hálózata talán barátságunk közzé is gördített némi gátokat; hanem becses soraid vétele még keletkezésében elfojtá e' fogamzó kételyemet, nem hittem soha és nem fogom hinni soha, hogy bármi körülmény képes legyen régi barátságunk' egét homályba borítani; jobban ismerem ön magamat, s' téged édes Barátom, se hogy meg ne volnék győződve arról mi szerint az ármány minden barátságunk ellen intézhető nyilai megtompulnának edzett bajtársi viszonyunkon; minek ujjabb tanúsága hozzám intézett leveled, mely engemet rendkívül megörvendeztetett. —

Hiszem, hogy Párisi tartózkodásod sok oldalulag veszi igénybe pénz-erődöt; hála az égnek! hogy nem szorulsz másra! — hanem dacára annak még is jó lenne már egyszer ha eljönne az az idő, melybe Debát alá kerülne Számlád; — az ég tudja kedves Barátom mi fog történni? mert látom ugyan egész borzasztó valóságába azt, mit a' hatalmasok' hatalmassáról írsz, még is lehet egy véletlen — egy perc műve, mely minden tervein, s' számításain túl teszi magát, tapasztalásból is tudjuk, hogy a' legrendkívülibb események elő állása leginkább egy véletlen perc szüleménye, így történhetik most is. Magamat illetőleg én mint eddig úgy jövőre is bízván a N. . beláthatatlan szövegű intézkedéseibe, reményemről az ígéret földére bejuthatni le nem mondok, — s' addig, míg kötelességek lesznek reám róva, azokat becsületes honfi, s' katonaként teljesíteni elnem mulasztom — mostani helyzetem sokkal csillandósabb, s' nem oly kényelmes, mint az 59^{ki} Naggyaink távol vannak, s' egy év óta senki közülük

a' Legiót meg nem látogatta, pedig őszintén mondom, hogy az lett volna egyik legjobb módja a' várakozni nem tudókat türelemre bírni, most ez különösen szükséggé vált; En Isten, s' mindenki látja eljárásaimat -- megteszem magamét! De ami az emberi szívbe fekszik, s' ennek sok külön vágyaira hatni én nem vagyok képes úgy, mint főnökeink — csak egy rövid vázlatát adandom a' Legió állásának, és azután ítélj magad igazam van é fentebbi mondataimba, —

Kedves Barátom! Én a' Legiót ide érkeztemkor úgy találtam, mint egy lázas beteget, melynek minden csöpp vére forrásba van; a' Legió fölső, s' alsó rétegen el volt ömölve egy bizonyos fejtelenségi nézet, bomlással határos rendetlenség, szóval kétségbe esetten néztem a' jövőbe — Isten tudja mit nem kelle tennem, s' mennyi fáradságomba nem került, míg rend, s' bizalom foglalta el az előbbi „chaos” helyét — azóta tíz álló hónapig a „Brigantaggio” ellen működik, mely szolgálat oly rendkívüli nehézségekkel van össze kötve, melyhez hasonlókat egy rendes hadjárat még megközelítőleg sem állít elő; csaknem Nápoly alól egész a' Joniai-tenger partig egyfelől, s' az ádriai tengerig másfelől apró csapatokban szét szórva, örökös „Briganti” üldözés, hajhászás, rémítő hegyek mászása, s' sok nélkülözések is elgondolhatod minő kedves multság lehet! Azonban dacára minden nehézségeknek, s' kellemetlenségeknek a' Magyar név, s' hírt seplőtlen megőrizék; a' legénység katonai tartása, a' magyarral vele született rettenhellen bátorság s' nemes keblűséggel párosultan nem csak a' tartományok népességeit, de magokat az olasz katonákat bámulatra ragadák, mint a' tartományi főnökök, s' a' parancsnokló tábornokok több rendű dicsérő, s' köszönő irataikkal fényesen tanúsítanak, — soha egy csatározás sem ütött balul ki, mindég és mindenütt győztesek voltak fiaink, egy szóval úgy viselték magukat; hogy nemzetünk büszke lehet reájok — De Kedves Barátom! a' Legiónál sok jó, igen jó elem van, s' általán mind oly szellemű, hogy nem önföntartásért jött ide. — ezeknek vágyaik tengeren túl a' távol honba szenvedő rokonokon csügg; minden gondolkodások összpontosulva van az egy eszmén „történeud e valami édes Hazánk ügyében”? legnagyobb része e kisdud, de lelkes csapatnak fiatal erőteljes többnyire értelmes, de tapasztalatlan, s' éppen ezért türelmetlen, a' körülmények számba vételét nem értő, s' várakozni nem tudó egyénekből áll, s' azután, Kossuth, és Türtől néha egy pár biztató szó, elismerő, dicsérő levelek érkeztek ugyan, de hogy személyesen sem K. s. T. sem Klapka nem jöttek ennyi idő alatt, az tapasztalatom szerint valójában fáj nekik, Klapka mint Nemzeti Igazgatósági tag még csak soha egy betűvel sem emlékezett meg rólunk; én magamról nem akarok szólni, de már a' Legió csak ugyan megérdemelte volna, hogy ez megtörténjék, innen van az elégedetlenség a' dolgok' állásával az ügy iránti bizalmatlanság, s' azon általánosan elömlő eszmék „velünk nem gondolnak nagyaink” Isten tudja mikor tör-

ténik valami „rollunk úgy látszik senki sem tud semmit” s. a. t. — melyek az együtt értés, összeforrás, és főképp a' kitarásra legkártekonnyabb befolyást gyakorolnak — ebből láthatod, s' meggyőződhetsz, hogy igazam van midőn azt írom „szükséggé vált Naggyaink egyikükének ide jövelele” —^{56a}

12.

Nocera Julius 9^{en} 862

Kedves Cimborám!

Dacára annak, hogy én igen el vagyok foglalva, mégis nyerek magamnak annyi időt, hogy írjak, illetőleg írassak neked, mert magam saját kezűleg írni képtelen vagyok, minthogy már hosszabb idő óta köröm betegségben szenvedek; utolsó hozzád intézett levelemben a' Legió akkori állapotát érintettem, s' mert tudom, hogy jó szívvvel fogadod, ha néha néha rollunk tudósítást adok; most ujfolag írok; azon időtől fogva sok változáson estünk keresztül, nevezetesen: bekövetkezvén a' tavasz, s' ezzel az ujjonnan fogamzott harczi kilátások', s' általában a' reménység' honunk ügyében ez évbe még valamit tehetni halál órája útven. Számosan eljelentették magukat a' Legiótól, ezen eljelentkezések, s' az ezt követett elbocsájtások, míg egy részről a' kormányra nézve sok kellemetlenséggel jártak; más részt a' katonai rend, s' fegyelem épségben tarthatását csak nem lehetlenítették, ehhez járulva még a' szervezésbe ezáltal vámasztott nehézségek is; hogy tehát ennek egyszersmindenkorra vége vételessék ki lön mondva hogy a' ki a' Légiótól el akar távozni véglegesen — az ha csakugyan házafisága gyengébb, sehogy még legalább egy évet életéből a' hon ügye érdekében fölláldozni ösztönöznék, jelentse be ebbeli szándékát — voltak kik é fölszóllításra jelentkeztek, de számok kisszerű volt; hanem mi után Klapka Tábarnok' vissza vonulási híre, valóvá lett, ekkor egyszerre képzelhetlen arányban kezdett emelkedni azok száma, kik reménységüket vesztve távozzhatásukért jelentették magokat, a' hatás melyet a' Tábarnok e nyilatkozata előidézett oly lehangoló volt a' Legióra nézve, hogy csak hamar 300ra szaporodtak az elmenendők, én a' szükséges lépéseket megtettem egész tisztikarommal együtt arra nézve, hogy ily meggondolatlan lépésüket meggátoljam, fölhasználtam minden eszközt, — de hasztalan; a' kormányt igen kellemetlen helyzetbe hozta a' dolgok ilyszerű állása, hová szállítsa őket, mit tegyen tulajdonképpen velök alig határozhatja el; minden tanácsadásra, minden figyelmeztetésre „Eljen Klapká-val felelnek; minden e' tekintetben tett vizsgálódás elejtett szavak sat. oda mutat, hogy a' titok

^{56 a)} A levél végéről hiányzik az aláírás, a stílusból és a helység nevéből azonban arra lehet következtetni, hogy írója Ihász.

homályába működő alattomos kezek munkája az egész; minden esetre sajnós, s' az ügyre nézve káros befolyású esemény jollehet hogy egy csekély részét kivéve, melly jó becsületes, s' vagy családi viszonyai, vagy választott életpályája érdekében távozik — a' többi valóságos szemét, gáncsoskodó, elégedetlen, vagy rangvágyó haszontalan tömeg, — a' napokba érkezett meg Bethlen Tábornok, ki a' kormánytól van kiküldve megvizsgálására annak, hogy mi tulajdonképpeni oka ezen tömeges eltávozásnak; alig hiszem, hogy ezen eljárás is jó eredményre vezessen; azon fölül nem is tudom helyeselni ilyszerű intézkedését a' kormánynak, minthogy nagyon compromissionalis; mert hogy az a' csapat tettét csak némüleg is igazoltnak tüntesse föl okvetlen kígyót, s' békát fog a' Legióra kiáltani, mi demoralizáló hatással leend azon derék, becsületes, és józan gondolkodásúakra is, kik habozás nélküli határozottan személyes érdeküket a' köz ügynek alárendelve a' most kissé megfogyatkozott, de salaktól tiszta Legiót alkotják; e' testület jollehet 1200-ról 900ra apadt le vélemény szerint eddig szerzett nevének becsületét jövőre még magasabbra emelendi, mert a' java, a' virága maradt meg! haj Kedves Cimbor! nem az 59^{iki} Legió ez; míg annál kis vesződések adták elé magukat, ennél baj bajra halmozódik, annak szervezése s' vezetése barátom játék leendett ahhoz képest a' minő fáradalmas nehézségek gördülnek itt a' legnagyobb vas akaratnak is elejébe — ezer féle alakba álnak elé majd ez, majd az baj! a' sok volt honvéd tiszt, kiknek altiszti szolgálat tétel mellett igen hosszásra terjed a' várakozás, alkalmazhatóságuk pedig lehetetlen nagy mérvben növelték a' zavarokat, s' nem egyszer hozták izgatottságba a' kedélyeket, s' elvégre is ismétlem, hogy a' beált válság minden stádiumán láthatólag kígyózott át egy alattomos izgatási terv, melynek végeredménye leendett e' szép kis testületnek, ellenünk' legnagyobb kárörömére, végleges feloszlása, — Gondolhatod ennyi baj közepette mily kényelemmel kínálkozik állásom! de ez hagyján! kitartásom a' reám szabott kötelességekbe soha meg nem szakadand.

Újdonságot nem írhatok egyebet, csak hogy Romából még most is rendesen szállítatja ő Szentsége rabló csordáit Nápoly tartományaiba, hasztalan a' sokszerű irtózatot vereség, melyet ismeretség fejébe rájuk róvznak Magyarjaink, az a' kutya faj nem kipusztítható ha helyel helyel úgy szét zavartatnak is, hogy hónapokig nem láttatják magukat; azalatt más oldaltól fészkelődnek be; Triest felől is érkeznek néha az Osztrák által liferált vagabundok; így a' napokba is debáreáltak vagy 150^{an}; mindnem lenne baj, csak ne lenne oly unalmas fárasztó mesterség ez a' Briganti vadászat, nincs rendes hadjárat, mely annyi sokoldalú nehézségekkel terhelhetne egy serget, mint ez! a' Legió részéről a' Brigant-

taggio elleni működésekben most áll: két Escadron jó huszár, egy erős század honvéd, 3 század vadász, és 1 üteg ágyúnk — Adná Isten! hogy hova hamarabb nemesebb fog..... (folytatása hiányzik!)

13.

Genf, 1862. július 11.

Kedves Miklósom!

Sokszor köszönöm szívélyes soraidat és a hozzám intézett barátságos meghívást, hogy rövidesen menjek St. Ange-ba.

Valóban ideje lenne, hogy végre számomra is alkalom adódjék arra, hogy egy körben, mint amilyen a tied, kimerült szellememet és testemet pihentessem. Augusztus hóban valószínűleg lehetségessé válik, hogy baráti meghívásodat elfogadjam, korábban aligha, mivel addig még egy csomó dolgot kell rendeznem.

Egy idő óta megint levelet levélre küldenek, melyben a tiszti telep és a légió szörnyű helyzetét ismertetik. Újból intrikálnak Türr ellen és meg akarják dönteni. Mivel attól sem riadtak vissza, hogy ezeknél a büntetendő tevékenységeknél az én nevemet használják fel fedezéskül, kénytelen voltam egy határozott nyilatkozatot intézni a tisztikarhoz, melyben felszólítom őket, hogy vagy alkalmazkodnak a körülményekhez és abbahagyják a veszékedéseket, vagy számolhatnak azzal, hogy a telepet felosztatják, és ők az utcára kerülnek. Gyalázatosság, ahogy ezek az urak tönkre teszik a nevünket Olaszországban.

A nocerai és az aqui-i disznóságok egyrésztől, másrésztől a következtelenségek Pesten — csinos helyzetben vagyunk! Azt kérdezem, nem lett volna-e jobb, ha tanácsomat meghallgatva kezdettől fogva Deák köré csoportosulnak, mint a határozatlanságnak és gyengeségnek ez első és veszélyes jelét adni.

„Az aztán a szép politika olly fahangon szólani, a hogy nálunk szólottak, és aztán engedni. — A benyomás a legrosszabb, Frankhon szintúgy mint Angolhonban. De meglehet hogy az osztrák, elbolondítva az ideiglenes előny által, újólag valami olly bakot lő, mely ismét jóvá teendő azt a mit vesztettünk. —

A legszomorúabb az, hogy az utcai események Pesten azt csak ugyan bebizonyították a mit én már rég óta sejtettem, az az: hogy senkinek sincs az Országban tiszta felfogása a dolgok állásáról. Haboznak tehát és félénkek a helyett hogy merészek lennének. — Majd meglátjuk hogy a nemzetiségi kérdésben mit teendének. —

Egy Világos programra van szükségünk, alkalmasint meg fogom próbálni azt még e nyáron megírni.—”

Ami a Teleki-ügyeket illeti, talán nem tudod, hogy Laci Puky⁵⁷ tette meg általános örökösévé, ez azonban lemondott e jogáról az írások kivételével. Ez utolsó feltételt Laci szülei elfogadták, és ezért a legjobb, ha e tárgyra már nem térsz vissza. A többi dolgot Puky Genfből, te pedig Párizsból küldjétek vissza. Lacinak ez utolsó akaratából megláthatod, hogy kit tartott az emigrációban a legjobb barátjának.

Szívélyesen ölel

öreg barátod
Gyuri.

Írjál rövidesen.

14.

Turin December 4^{ik} 1862

34 Via Sta Chiara.

Kedves Barátom!

Hogy ily soká nem írtam ne csodálkodj, — annyira elvagyok keseredve hogy kedvem csak meghalni van. Oly méltatlanságok csak rajtam történhetnek a' minőt most tapasztaltam, — de azért türok, mert hála Isten tőrni megszoktam. A Légiót újra szervezték s' volt tisztjeim nagyobb részén a' Comissio igazságtalanságot követett el, — s' azt gondolják hogy ezzel a' Légió alapját megvetették. Utánnam Telkesy Ezredes vette át a' parancsnokságot, — szegény csak három holnapig volt képes feladatának megfelelni s' azt is csak a' Comissio jelenlétében vala képes; — most a' hazából Földváry-t hívták ki a' főnökséget átvenni, — talán ő képes lesz azt vinni, de én Tamás vagyok benne, — adná az Isten hogy már a' Légió nagyobb crisisen ne menne át, mert bizon scandalum lesz a' vége.

Sokat írhatnék, de nem teszem, — levelem átadója Zsulafszky Laczi⁵⁸ beszéljen bőven. Én részemről a' régi aspettativai állásomba vagyok. Lelkiismeretem tiszta, s' bátran, s' büszkén mondhatom hogy 1½ éven átt a' Legióval eleget tettem a' magyar becsületnek, de hogy a' Legiót Csáki szalmájakint főnökeink az intrigák áldozatául hagyták esni, Isten látja lelke, nem az én hibám.

A két Zsulafszky visza tér Amerikába jobb szerencsének akarnak elébe nézni mint a' Legiónál. Netalán megszorulnának, légy oly szíves az én Contomra 60—100 frankot nékiek adni, én majd megtérítem.

A ministeriális Crisis itten panicus félelemben hozta az országot, elvesztették fejüket s' most nem tudnak kormányt alakítani, — nem érett

⁵⁷ Puky Miklós a szabadságharc idején Heves megyei, majd komáromi kormánybiztos. A szabadságharc bukása után emigrált. 1851-ben in effigie felakasztották. Belső barátságban volt Teleki Lászlóval, aki végrendeletében őt tette meg írásai örökösévé. 1867-ben amnesztiát kapott és hazatért.

⁵⁸ Kossuth rokona, tiszt a légióban.

még meg ezen nép önmagát szabadon kormányozni, ennek még vasveszszó kell.

Kossuth most családjával egészséges, többször kérdeznék hogy tudok é rólad valamit, sajnos, azt kell mondanom hogy „semmit”.

Hát te hogy vagy Édes Komám családostól? ha időd megengedi írnék. Elküldöm arcképemet, hogy lásd menyire megöregedtem.

Ha a' Tavaszal nem lesz alkalmam a' hazámért harczolnom, akkor elbujdosom, hogy híremet se hallják.

Újságot írnom annyit tenne mint egy csöpp vizet a' tengerbe ejteni, — te a' forrásnál minden esetre mindent tudhatsz.

Türr éli nejevel a' világot, — én biz Isten nem irigylem sorsát. Ő most a' Légióval omnipotens⁵⁹ mert az öreget dühbe hozták lemondott a' beleavatkozásról.

Az Öreg tiszteli családodat kikiről sokszor beszélnek, s' részemről is vedd a' legmélyebb üdvözetemet.

Testvéri szeretettel csolkol változhatatlan barátod

Ihász.

Kun József százados és Bóhm Jakab

⁵⁹ Mindenható.

